

HELENA DUĆ-FAJFER
Kraków

GŁÓWNE NURTY WSPÓŁCZESNEJ POEZJI ŁEMKOWSKIEJ

Badacz literatury łemkowskiej¹ staje wobec faktu prawie całkowitego braku opracowań naukowych poświęconych temu zagadnieniu². Literatura bowiem należy do najsłabiej zbadanych dziedzin kultury Łemków. Do tej pory podstawowymi pracami, z których można zaczerpnąć pewne informacje dotyczące twórczości literackiej Łemków, są opracowania Iwana Franki³, Antoniego Petruszewycza⁴, Fedora Aristowa⁵, Juliana Jaworskiego⁶, Teofila Kuryłły⁷, W. Wawrika⁸. Są to więc głównie prace przedwojenne, niektóre jeszcze dziewiętnastowieczne; w większości z nich są liczne błędy i nieścisłości zarówno terminologiczne, jak i metodologiczne. Rzecz oczywista, że brak w nich, z wyjątkiem obu prac Wawrika, danych na temat literatury

---

¹ Pod pojęciem „literatura łemkowska” rozumiem w pierwszym rzędzie literaturę łemkowskojęzyczną oraz utwory literackie tworzone przez Łemków w innych językach. W niniejszym artykule mówić będę tylko o tych twórcach, którzy mają wpływ na kształt życia literackiego Łemków w Polsce.

Mówiąc „Łemko”, „łemkowski” ograniczam te nazwy jedynie do Łemkowszczyzny północnej.

² Wyjątek stanowi tu twórczość Bohdana Ihora Antonycza.

³ І. Ф р а н к о. *Нариси з історії української літератури в Галичині*. W: т е н ь е. *Твори*. Т. 16. Київ 1955; т е н ь е. *Карпаторуська література XVII-XVIII віків*. W: там же.

⁴ А. П е т р у ш е в и ч ь. *Сводная галицко-русская летопись съ 1600 по 1700 г.* Т. 1. Львов 1891.

⁵ Ф. Ф. А р и с т о в. *Карпато-руссские писатели*. Москва 1916.

⁶ Ю. Я в о р с к і й. *Новыя данныя для исторьи старинной малорусской писни и вирши*. Львов 1921.

⁷ Т. К у р и л л о. *Сводка писателей Лемковщины*. Львов 1934; т е н ь е. *Короткий перегляд писателей и журналистов на Лемковщині*. Львов 1937.

⁸ В. Р. В а в р и к. *Краткий очерк Галицко-русской письменности*. Лювен 1973; т е н ь е. *Крестьяне-поэты*. Лювен 1973.

współczesnej. Niewiele też w tym zakresie zmienia zamieszczenie w monografii *Лемківщина – земля, люди, історія, культура*⁹ rozdziału poświęconego literaturze. Autor rozdziału, Mychajło Dzwinka, gromadzi wprawdzie oraz porządkuje pewne fakty dotyczące literatury starszej, wykazuje natomiast prawie całkowitą ignorancję w zakresie literatury współczesnej. Wobec faktu zaawansowania badań nad literaturą Rusi Karpackiej (w tym także Łemkowszczyzny południowej)¹⁰, brak nowszych prac dotyczących literatury Łemkowszczyzny północnej wydaje się poważną luką w naszej slawistyce. Luka ta z pewnością wymaga wypełnienia, szczególnie gdy mowa jest o literaturze współczesnej. W okresie powojennym bowiem zdecydowana większość utworów łemkowskojęzycznych napisana została przez Łemków galicyjskich mieszkających w Polsce, na Ukrainie czy też za Oceanem. Utwory te publikowane były głównie w czasopiśmie „Наше Слово” (organie prasowym Ukraińskiego Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego (UTSK), obecnie Związku Ukraińców w Polsce) na tzw. Łemkowskiej Stroniczce. Ukraińskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne wydało również dwa łemkowskie tomiki poezji: Jakowa Dudry *Уродився я хлопом* (Warszawa 1982) oraz Petra Murianki *Мурянчиско* (Warszawa 1984). W antologii literackiej UTSK pt. *Гомін* (Warszawa 1964) uwzględniono także kilku łemkowskich autorów tworzących w powojennej Polsce. Poezje łemkowskie, głównie wiersze Pawła Stefanowskiego, propagowały również chętnie wydawnictwa PTTK-owskie oraz SKPB-owskie (Studenckie Koło Przewodników Beskidzkich), przede wszystkim „Magury”. Nareszcie od początku lat osiemdziesiątych zaczynają pojawiać się małe tomiki wierszy bądź pojedyncze opowiadania autorów łemkowskich. Oprócz dwóch wspomnianych zbiorów wydanych przez UTSK opublikowano następujące tomiki:

- Pawła Stefanowskiego – *Ікона. Лемківскій край* (wiersze łemkowskie) oraz *Ікона – лемkowski pejzaż* (ich autorskie tłumaczenia na język polski) (Nowy Sącz 1985) – komplet ujęty w jedną obwolutę; *Лемківска ікона – Лемkowski pejzaż* (Warszawa 1985) – wersja łemkowsko-polska; oraz dwie książeczki *Лем* (Łemkowyna 1991) oraz *Лем* (Łemkowyna 1991) – w jednej wiersze po łemkowsku i ukraińsku, w drugiej po polsku
- Petra Murianki (Trochanowskiego) – *Suchy bady!* (Nowy Sącz 1983) i *Jak sokół wodę z kamienia* (Warszawa 1989), oba w edycji dwujęzycznej łemkowsko-polskiej

⁹ Ред. Б. О. Струмінський. Нью Йорк 1988.

¹⁰ Wymienić tu trzeba nazwiska takich historyków i krytyków literatury, jak: O. Myśzanycz, O. Rudłowczak, W. Mykytaś, W. Dankanycz, O. Dej, P. Dobrianskij, I. Doroszenko, K. Zozulak, J. Baleha, J. Bacza, O. Ziłyński.

- Władysława Grabana – *Twarz pośród cieni* (Nowy Sącz 1984), wiersze w języku polskim, i *На ковпаку гір – Na kołpaku gór* (Kraków 1991), wydanie dwujęzyczne
- Stefanii Trochanowskiej – *Potem, teraz, przedtem* (Nowy Sącz 1984), wiersze głównie po polsku, kilka wierszy po łemkowsku; *Nie pozwól uschnąć kwiatom* (Kraków 1991), wiersze w języku polskim
- Heleny Duć – *W modlitewnym bluźnierstwie* (Nowy Sącz 1985), wersja dwujęzyczna
- Jarosława Zwolińskiego – *Znaki czasu* (Koszalin 1991), wersja dwujęzyczna
- Semana Madzelana – opowiadanie *Smak doli* (Nowy Sącz 1986) w tłumaczeniu na język polski
- Mykoły Buriaka – bajka *Wilcza zapłata* (Nowy Sącz 1986), wersja łemkowsko-polska
- *Łemkowie piszą* (Kraków 1989) – mini-antologia poezji łemkowskiej w tłumaczeniu na język polski

Jeżeli dodać do tego jeszcze twórczość literacką publikowaną w takich pismach łemkowskich, jak „Голос Ватры” oraz „Бесіда”, a także w wydaniach emigracyjnych: „Карпатска Русь”, „Карпаторусский календар”, „Лемківщина”, „Лемківскій голос”, okaże się, że rozporządzamy materiałem tekstowym godnym wszechstronnej analizy zarówno krytyczno-, jak i historycznoliterackiej.

Analizę taką autorka niniejszych uwag starała się przeprowadzić w swojej rozprawie magisterskiej *Życie literackie Łemków w Polsce po drugiej wojnie światowej*, przedstawionej w Instytucie Filologii Rosyjskiej Uniwersytetu Jagiellońskiego w 1986 roku. Ze względów metodologicznych ograniczono zakres materiału rozpatrywanego w tej pracy jedynie do twórczości poetyckiej, nie interesując się bliżej prozą czy dramatem. Nie umniejsza to faktu, że najważniejsze zjawiska występujące we współczesnej literaturze łemkowskiej zostały wzięte pod uwagę, gdyż *gros* tej literatury stanowi właśnie poezja. Po przeprowadzeniu wstępnej literackiej analizy omawianej twórczości autorka wyodrębniła w niej trzy podstawowe nurty, w ramach których dokonuje prezentacji poszczególnych autorów, kreśląc ich sylwetki twórcze. Przy prawie kompletnym braku informacji o współczesnym życiu literackim Łemków takie całościowe ogólne ujęcie problemu, a następnie dokonanie w jego ramach szeregu charakterystyk szczegółowych, stwarza dalsze możliwości interpretacyjne, niekoniecznie ograniczone do jednego rodzaju literackiego czy określonej formy wypowiedzi. W artykule niniejszym natomiast chodzi o to, by w sposób skrótowy zaprezentować poszczególne nurty, zwracając uwagę przede wszystkim na podstawowe cechy wspólne w twórczości autorów uję-

tych w ramach danego nurtu, bez wgłębiania się w charakterystyki indywidualne.

I. NURT LUDOWY W POEZJI ŁEMKOWSKIEJ

Zgodnie z przekonaniem Anny Kamieńskiej¹¹, jeżeli mówimy obecnie o nurcie ludowym w literaturze, to tylko w sensie przetworzenia elementów ludowości, uczynienia ich wartościami ogólnoliterackimi i, w pełnym tego słowa znaczeniu, artystycznymi. Do nurtu tego zalicza się nie tylko poetów pochodzenia chłopskiego, lecz także i tych, którzy twórczo wykorzystują elementy ludowej wyobraźni, którzy tematycznie związują swą twórczość z wsią, u których mechanizm metafory ma w sobie coś z wysiłku fizycznego, z pracy na roli. W każdej literaturze nurt taki się kształtuje i mocniej lub słabiej rozwija w zależności od struktury społecznej i psychicznej społeczeństwa. Wiele literatur narodowych w pewnych etapach rozwojowych świadomie powraca do swych praźródeł, tj. do folkloru, poprzez celowe zabiegi stylizacyjne. W elementach ludowości najdobitniej wyrażane są pewne cechy rodzime, swojskie, narodowe w literaturze. W praktyce poetyckiej są więc one często wykorzystywane nawet przez najwybitniejszych twórców. Natomiast to, co nazywane jest samorodnym pisarstwem ludowym, może być dzisiaj traktowane właściwie historycznie, gdyż odrębność środowiskowa i kulturowa wsi zanika. Likwiduje ją ostatecznie obowiązkowe szkolnictwo powszechne, prasa, radio, telewizja, migracje ludności wiejskiej do miast i temu podobne czynniki cywilizacyjne.

Wszystkie te uwagi należy uwzględnić również przy omawianiu współczesnej literatury łemkowskiej, chociaż tu sprawa ma się inaczej niż w przypadku głęboko wykształconych, rozwiniętych literatur narodowych społeczeństw o zróżnicowanej strukturze wewnętrznej, ukształtowanej państwowości, rządowym programie rozwoju kultury, powszechnym szkolnictwie narodowym itp. Literatura łemkowska jest przecież wytworem niewielkiej społeczności, aktualnie nie stanowiącej samodzielnego bytu ani narodowego, ani państwowego, będącej jeszcze do niedawna społecznością prawie całkowicie wiejską, obecnie żyjącej w znacznym rozproszeniu na terenie całej Polski, Ukrainy, za Oceanem¹². Folklor więc jest dla literatury łemkowskiej

---

¹¹ A. K a m i e ń s k a. *Pragnąca literatura. Problemy pisarstwa ludowego i nurtu ludowego poezji współczesnej*. Warszawa 1964.

¹² Do zrozumienia wielu zjawisk występujących we współczesnej literaturze łemkowskiej konieczna jest znajomość pewnych faktów z powojennej historii Łemków. Otóż w latach 1944-1947 nastąpiło całkowite wysiedlenie ludności łemkowskiej z jej etnicznego terytorium. Pierwszy

czymś znacznie bardziej aktualnym niż dla innych literatur. Jest to ściśle związane z realiami życia i mentalnością Łemków. I chociaż struktura społeczna w obrębie tej grupy uległa znacznej zmianie, choć istnieje silny trend do zdobywania oświaty, zwłaszcza wyższej, a znaczna część Łemków mieszka w mieście – podłoże kultury duchowej, cała długoletnia tradycja tej społeczności tkwi korzeniami w kulturze wsi, jej obrzędowości, chłopskim bycie. Stąd też zachodzi ścisły związek twórczości wszystkich poetów łemkowskich z folklorem. Przy tym różny jest zakres przyswojenia ludowości przez poszczególnych twórców, różny też stopień „obróbki poetyckiej” elementów folklorystycznych oraz dystansu twórczego do ludowego źródła inspiracji.

Do nurtu ludowego zaliczono tu tych poetów, których twórczość wykazuje najbardziej ściśle związki z folklorem, niezależnie od tego, czy są one świadomie kreowane przez autora, czy też są naturalną konsekwencją sposobu odbierania świata oraz pojmowania własnego pisarstwa przez poetów chłopskich. Znaleźli się tu twórcy o bardzo różnej skali talentu poetyckiego. Obok najwybitniejszego, czyli Iwana Rusenki, są to: Seman Madzelan, Mykoła Buriak, Iwan Horoszczak, Jarosław Zwoliński, Jakow Dudra, Stefan Wercholak, Stefania Romaniak. Można by tu wymienić jeszcze szereg pomniejszych autorów, których jednak przy tak ogólnym potraktowaniu problemu musi się pominąć czy to ze względu na małą liczbę opublikowanych utworów, czy też niską jakość artystyczną ich twórczości.

Literacką konsekwencją bardzo bliskiego związku z folklorem twórców zaliczonych do tego nurtu jest m.in. brak w omawianej poezji utworów o większej objętości, o skomplikowanej treści i złożonej konstrukcji. Przeważają utwory o prostych, regularnych, często schematycznych układach słowno-

---

etap wysiedlenia odbywał się głównie w latach 1944-1946 w ramach umowy repatriacyjnej pomiędzy PRL a ZSRR i objął około 60% Łemków przewiezionych na tereny Ukrainy. Drugi etap wysiedlenia miał miejsce w roku 1947, odbywał się zgodnie z programem Akcji „Wisła” i przerzucił ok. 40% Łemków pozostałych w Polsce na Ziemię Odzyskaną, głównie do województw Polski zachodniej, częściowo północnej. Przyczyną wysiedlenia było dążenie do rozwiązania kwestii narodowościowych w PRL. Program Akcji „Wisła” był programem typowo asymilatorskim, działającym głównie poprzez metodę maksymalnego rozproszenia wysiedlonej ludności i wytworzenia w niej poczucia mniejszej wartości, a także jej zastraszenia. Łemkowie okazali się jednak materiałem wyjątkowo trudnym do zasymilowania, głównie dzięki cechującym ich skłonnościom konserwatywnym. Zmiany polityczne w PRL w roku 1956 oraz nieustępliwa postawa Łemków, nie godzących się z zaistniałą sytuacją, wymusiły oficjalną zgodę na powroty w ojczyste góry. Proces powrotów trwa do chwili obecnej. W związku z tym aktualnie istnieją dwa główne środowiska łemkowskie – jedno, w górach, tworzą ci, którzy powrócili na ojczystą ziemię; drugie stanowią Łemkowie „na Zachodzie”, którzy z różnych przyczyn nie decydują się na powrót. Podstawowym problemem współczesnej Łemkowszczyzny jest nieunikniona w takiej sytuacji asymilacja kulturowa.

-kompozycyjnych. Charakterystyczna jest budowa stroficzna wiersza, konstrukcje sylabotoniczne z regularnym rymem, mocno zrytmizowane, o zbliżonej do ludowej pieśni szacie dźwiękowej. Dostyć często występują powtórzenia, zazwyczaj jako paralelizmy, także anafory czy epifory. Popularnymi środkami stylistycznymi są stałe epitety, zdrobniałe lub zgrubiałe formy wyrazów. Pod względem gatunkowym najliczniejsze są utwory stojące na pograniczu liryki i epiki – z wierszową formą kompozycyjną i licznymi elementami lirycznymi osnutymi wokół głównego wątku epickiego. Dominują wierszowane powiastki, bajki, humoreski, obrazki satyryczne, wiersze okolicznościowe czy moralizatorskie. Często są też utwory czysto liryczne, poczynając od pięknych, wysokiej klasy liryków patriotycznych Iwana Rusenki, poprzez liryki miłosne Semana Madzelana, zbliżone do ludowych pieśni miłosnych, a kończąc na lirykach Jakowa Dudry, związanych z obrzędowymi pieśniami, jakie towarzyszyły licznym pracom polowym.

Dominującym wątkiem tematycznym w omawianej poezji jest wątek patriotyczny, ściślej rozumiany jako wyraz miłości do ziemi swego dzieciństwa i młodości oraz oplakiwanie utraty tej ziemi:

За своїма сторонами
По крыйому плачу
За своїма сторонами
За своїом родином
За найкращым місцьом в світі
Мойом Лемковином¹³

Wiersze te wyrażają też odczuwany przez poetów chłopskich związek z ziemią jako rolą-karmicielką (częsty motyw pieśni ludowych):

Земля нам матір, а мы ей діти,
Она нас кормит і приодіват.
Землю над все нам треба любити,
Бо на налюбів она ся гніват¹⁴.

Znaleźć tu też można, szczególnie u I. Rusenki, wątki społeczne:

Як вїт розкаже-не поможе
То уж параграф и устава

¹³ Utwór bez tytułu J. Horoszczaka, cytowany z rękopisu ze zbiorów autorki niniejszych uwag.

¹⁴ Я. Д у д р а. *Земля*. «Наше Слово» 1973 нр 31 s. 6.

Печатку приб'є и небоже
Нигде не найдеш права¹⁵

Bardzo liczne są apele do sumienia narodowego współbraci:

Але мы ся не дайме!
Лем тримайме ся разом
Най эгода медже нами
Буде того доказом¹⁶

Szeroko w ramach tego nurtu rozwija się poezja dydaktyczna. Dydaktyzm jest może nie tyle wynikiem związku tej poezji z folklorem, lecz jest głównie uwarunkowany rolą, jaka przypada na Łemkowszczyźnie ludziom pióra, rolą przywódców duchowych. Jest też wynikiem tzw. kultury gazetowej – prasa jest dotychczas głównym publikatorem na Łemkowszczyźnie. Dlatego właśnie tak liczne w tej literaturze są bajki, satyry, humoreski czy powiastki umoralniające:

Так даколи і для люди
Злы часы настают
Же за малий кусок хліба
Золото оддают¹⁷

W tym też kręgu mieszczą się wiersze agitacyjne, mające podobną genezę jak ogólna tendencja dydaktyczna tej poezji – chęć przemówienia do sumień i umysłów, chęć zareklamowania pewnych wartości. Poeci łemkowscy nurtu ludowego mają konkretnego odbiorcę swej twórczości i w dużym stopniu tworzą właśnie dla niego, często całą swą wypowiedź kierując bezpośrednio ku niemu. To także wpływa na ogólny kształt tej poezji, jej prostotę, często stylizowaną, na dobitność i jasność myśli, a zwłaszcza na język, jakim jest pisana. Dystans między twórcą a odbiorcą często się zatracą. Wielokrotnie spotykany jest podmiot zbiorowy. Chodzi tu o wyrażenie doświadczeń ogólnych czy też podkreślenie, że wyrażane przeżycie nie ma charakteru indywidualnego, że jego nosicielem nie jest wyodrębniona jednostka, ale określona zbiorowość:

Нам бесіда наша мила
Хоц и кус неграматична

¹⁵ І. Р у с е н к о. *Начальник гміны*. W: *Наша книжка*. Нью Йорк 1945.

¹⁶ Т е п з е. *Новорочний привіт*. W: *Календар Лемко-Союза на рік 1930*. Нью Йорк 1930 s. 17.

¹⁷ М. Б у р я к. *Кура и брильянт (Байка)*. «Наше Слово» 1982 nr 12 s. 6.

Рідна мати нас навчыла-
Отжеж своя, не pożyczна¹⁸

Problemy poruszane przez twórców są najczęściej aktualne dla wszystkich Łemków. Wiele jest w wierszach reportażowości, reakcji na bieżące wydarzenia. Zamieszczanie tekstów w czasopiśmie „Наше Слово”, wydawanym jako tygodnik, sprzyjało tworzeniu wierszowanej kroniki łemkowskiej przez publikujących tam autorów.

Poezja nurtu ludowego była bardzo popularna głównie w latach sześćdziesiątych i na początku lat siedemdziesiątych. Jej twórcami są osoby urodzone przed wojną, którym znane i bliskie były autentyczne łemkowskie tradycje ludowe. Niektórzy z nich (Rusenko, Dudra, Wercholak) publikowali już przed wojną. Warto zaznaczyć, że wśród Łemków żywy folklor (tj. utwory anonimowe, powszechnie znane i śpiewane) rodził się jeszcze w czasach powojennych. Przykładem jest tu znana *Ballada o wysiedleniu*, której różne wersje krążyły wśród wysiedleńców z poszczególnych wsi. Zupełnie naturalnym jest więc fakt, że w pierwszym okresie powysiedleńczym, kiedy pojawiła się możliwość publikowania, twórczość nurtu ludowego dominuje i jest najbardziej popularna. Wiele z tych utworów funkcjonuje dzisiaj jako znane pieśni z repertuaru Zespołu Pieśni i Tańca „Łemkowyna”. Wiersz Iwana Rusenki *Ha Лемковині* został spopularyzowany przez ten zespół jako hymn łemkowski. Powszechnie znane i często recytowane przy różnych okazjach są świetnie tkwiące w łemkowskich realiach bajki I. Rusenki czy M. Buriaka. Nie można też pominąć roli, jaką odgrywa ta poezja w utrwalaniu oraz rozwoju języka Łemków. Szczególnie ważne znaczenie mają tu wiersze I. Rusenki, obfitujące w szereg określeń, które aktualnie już wyszły z użycia lub zostały zastąpione polonizmami. Ogólne zasady ortografii i norm gramatycznych utrwalone w jego poezji przyjęte zostały przez większość współczesnych twórców piszących po łemkowsku i przyczyniły się do znacznego stopnia standaryzacji języka pisanego.

Większość twórców nurtu ludowego już dzisiaj nie żyje, ich utwory odkrywane są jednak ciągle na nowo i stanowią doskonały wyraz żywego związku współczesnej kultury łemkowskiej z folklorem.

---

¹⁸ I. Р у с е н к о. *Рок 1945*. W: *Календар Лемко-Союза на рік 1958*. Нью Йорк 1958 s. 60.

II. NURT TĘSKNOTY ZA UTRACONYM

O wyodrębnieniu tego nurtu we współczesnej poezji łemkowskiej zdecydowały w głównej mierze kryteria tematyczne, treściowe, ogólna atmosfera twórczości, wspólny model przeżywania. Zjawiska formalne przesuwają się niejako na dalszy plan, chociaż i w tym względzie dostrzec można pewne tendencje wspólne, szczególnie uchwytnie na zasadzie opozycji do innych nurtów. Wyłonienie twórczości trójki poetów: Iwana Żełema, Iwana Hołowczaka i Melanii Sobyn jako odrębnego nurtu okazało się niezbędne, gdyż twórczości tej nie można umieścić ani w ramach nurtu ludowego (głównie ze względu na różnice w warsztacie twórczym), ani w nurcie łemkowskiej autoprezentacji (różnice w stosunku do rzeczywistości). Poezja, o której tu mówimy, pod względem formy i stylu w znacznej mierze wychodzi poza dosyć jednorodne i proste kanony poezji ludowej. Jest to twórczość zindywidualizowana, poszukująca nowych form wyrazu artystycznego, na gruncie łemkowskim zdecydowanie nowatorska. Dotyczy to szczególnie twórczości Iwana Żełema, która cechuje się ciekawym eksperymentatorstwem formalnym. Wszyscy autorzy wykazują się znacznym talentem oraz opanowaniem warsztatu poetyckiego. Ich wiersze mieszczą się we współczesnych normach ogólnoliterackich, pozostając równocześnie w ścisłym związku z całością poezji łemkowskiej, jej uniwersalnymi motywami, sposobem obrazowania, typami przeżyć w niej wyrażanymi. Opierając się na praźródłach kultury łemkowskiej, twórczość ta wielokrotnie odwołuje się do motywów folklorystycznych, bo są to elementy zdecydowanie określające i ciągle aktualne dla całości kultury łemkowskiej. Nie jest to jednak ten bezpośredni, często bez dystansowy, model wykorzystywania form literatury ludowej, jaki cechował wielu twórców zaliczonych tu przez nas do nurtu ludowego. W tym przypadku mamy do czynienia z łatwo dostrzegalnym efektem świadomego chwytu stylistycznego, który wprowadzony jest dla charakterystyki sytuacji, bohatera, oddania atmosfery itp. Odwoływanie się do ludowości uwarunkowane jest w znacznym stopniu samą tematyką utworów zdecydowanie dominującą w omawianym nurcie. Jest to ciągle odtwarzanie przeszłości, malowanie nie istniejącej już dziś, prawie legendarnej krainy i wyrażanie tęsknoty do tego, co bezpowrotnie minęło.

Nie bez znaczenia dla ukształtowania się tego nurtu jest fakt, że wszyscy jego twórcy urodzili się w latach dwudziestych naszego wieku, w chwili wysiedlenia mieli po około 20 lat. Na Łemkowszczyźnie spędzili dzieciństwo i wczesną młodość, pozostała część ich życia upłynęła na obczyźnie. W przypadku Iwana Żełema i Iwana Hołowczaka – na Ukrainie, w przypadku Melanii Sobyn – na ziemiach Polski północnej. Wprawdzie M. Sobyn powró-

ciła pod koniec swego życia do rodzinnej wsi Bartne, to jednak *gros* jej twórczości przypada na lata wygnania. Ten fakt biograficzny w znacznym stopniu warunkuje podstawowe cechy poezji zaliczonej do omawianego nurtu. Niemożliwość powrotu ustawia w innej perspektywie, bez szans skonfrontowania z rzeczywistością, wspomnienia z dzieciństwa. Brak konfrontacji powoduje pewne zastygnięcie uczuciowe i wyobrażeniowe – odczucie wielkiej tęsknoty, ciągle wspomnianie. Efekt twórczy tego stanu to niepowtarzalna pieśń o ojczystej ziemi, sławiąca jej piękno i bogactwo.

Dominująca w tym nurcie poezji jest liryka pejzażowa, bogata stylistycznie, z rozwiniętą metaforą, ciekawie przemyślaną i dopracowaną stroną foniczną wiersza. Pejzaże te, nasycone ekspresyjnie, rozwinięte pod względem określeń wrażeniowych i przestrzennych, prezentują dużą wartość artystyczną. Cechują się ogromną wyrazistością i plastycznością. Często (głównie u Hołowczaka) są to impresje pejzażowe, króciutkie wycinki rzeczywistości zachowanej w pamięci bądź zbudowanej przez wyobraźnię:

Сонце з неба
Сыпат спеку
Мліют травы
І смереки
У повітрі
Грают пчолы
Пахне нектар
Зріют доли¹⁹

Kiedy indziej – obrazy uogólnione o znaczeniu symbolicznym:

Гори
Мойого краю
Вічність
В задумі
До гір
Мойого краю
І серця
І думи²⁰

Nie mniej charakterystyczna dla tego nurtu jest też liryka osobista, zawierająca bezpośrednie wyznania tęsknoty, żalu, bólu z powodu utraty, miłości do swej ojczystej ziemi, do gór. W wierszach tego typu dominantą kompozycyjną

¹⁹ І. Г о л о в ч а к. *Спека*. «Наше Слово» 1974 nr 21 s. 6.

²⁰ І. Ж е л е м. *Гори мойого краю*. «Наше Слово» 1981 nr 22 s. 6.

jest podmiot liryczny (bardzo często jest to podmiot autorski lub też w roli tej występuje bohater uogólniony, np. Łemko) i jego wyznanie.

Omawiana poezja jest bardzo spokojna, cicha, tęskniąca, można powiedzieć, że smutna. Nie ma tu buntu, nie ma pełnej tragizmu rozpacz. Autorzy programowo nastawiają się na estetyzm, harmonię, liryzm. W zasadzie brak jest w tym nurcie wierszy politycznych, mało też wierszy zaangażowanych społecznie. Hołowczak odchodzi od standardu, pisząc kilka wierszy w duchu socrealizmu, M. Sobyn napisała *Ha rpió Hectopa*, wiersz o wydźwięku politycznym, jest to jednak marginesowa część ich twórczości. Autorzy skupieni na utrwalaniu obrazów własnej duszy starają się, by nic nie umknęło z tej wewnętrznej wizji poetyckiej. W tym ciągłym odtwarzaniu rzeczy minionych, w tęsknocie do dawności staje się wyczuwalna pewna nieaktualność, zamierzchłość tej poezji, jak gdyby zastygłej w pewnym momencie i ciągle powracającej do jednego miejsca, bez uwzględnienia upływu czasu i wydarzeń. Aktualne i żywe są tylko uczucia – bolesne i bezradne. Są to uczucia wzruszające, szlachetne, ale przy braku większych zmian intonacyjnych utrzymują się w tonie ogólnej lirycznej nastrojowości.

Niemożliwość partycypowania w usilnych dążeniach Łemków pozostałych w Polsce do powrotu w swe ojczyste strony, do odrodzenia tam w nowej formie łemkowskiej kultury, we wszystkich aktualnych dążeniach łemkowskich spowodowała chyba tę swoistość intonacji uczuciowej utworów Żełema i Hołowczaka, kontrastującą zwłaszcza z pełną dramatycznych napięć twórczością „kręgu łemkowskiej autoprezentacji”. Przystaje do nich poezja Melanii Sobyn, cechująca się podobną nastrojowością i tematyką. W rezultacie nurt tęsknoty za utraconym wyznacza dorobek poetycki trójki autorów, którzy wnieśli wiele innowacji formalnych do współczesnej literatury łemkowskiej, stworzyli szereg utworów wysokiej klasy artystycznej i ukształtowali pewien ogólny model liryzmu, oparty na uczuciach tęsknoty, smutku, żalu, miłości do utraconej ziemi ojczystej.

III. NURT ŁEMKOWSKIEJ AUTOPREZENTACJI

Twórcy tego nurtu to najmłodsze pokolenie poetów łemkowskich, urodzone już po tragicznych dla Łemkowszczyzny latach 1945-1947 daleko od ojczystych gór, na ziemiach Polski zachodniej. Inna więc niż w przypadku poprzednio wymienionych poetów rzeczywistość kształtowała ich dzieciństwo i lata młodości. Inny jest ich stosunek zarówno do Łemkowszczyzny przedwojennej, jak i współczesnej. Tę dawną, etnicznie jednolitą krainę znają tylko z opowiadań i wspomnień rodziców, zazwyczaj bardzo idealizowanych.

Współczesna Łemkowszczyzna – rozproszona, asymilowana, problematyczna – jest dla nich wartością aktualną, o której zachowanie trzeba walczyć, i to nie tylko piórem, lecz całym swym życiem. Wszyscy poeci zaliczeni do tego nurtu uprawiają, obok twórczości literackiej, aktywną działalność kulturalną w szerokim znaczeniu tego słowa, są znanymi działaczami społecznymi, religijnymi czy politycznymi na gruncie łemkowskim. Wszyscy żyją i tworzą obecnie na terenach etnicznej Łemkowszczyzny. U większości z nich powrót w góry był wynikiem świadomie podjętej decyzji własnej. Ich praca i działalność ma ogromny wpływ na to, że znaczna część młodzieży łemkowskiej pragnie jeszcze kontynuować tradycje swych rodziców i dziadków.

Nurt łemkowskiej autoprezentacji kształtuje głównie twórczość Pawła Stefanowskiego, Petra Murianki (Trochanowskiego), Stefanii Trochanowskiej, Władysława Grabana, Heleny Duć. Tylko pierwszy z wymienionej piątki poetów, Paweł Stefanowski, urodził się jeszcze przed wojną i jest znacznie starszy od pozostałych. Jednakże ze względu na charakter jego wierszy, bezpośrednie zaangażowanie w „dziś” i „jutro” Łemkowszczyzny oraz szereg innych czynników decydujących o zbieżności jego poezji z twórczością młodszego pokolenia poetów bez wątpienia może ona zostać zaliczona do omawianego nurtu. Pozostali to pokolenie powojenne, aktualnie trzydziesto-, czterdziestolatków, mających na swym koncie co najmniej po jednym tomiku wierszy, piszących i publikujących najczęściej w wersji dwujęzycznej, łemkowsko-polskiej.

Podobnie jak w przypadku dwu poprzednio omawianych nurtów, wyróżnienie nurtu łemkowskiej autoprezentacji dokonane zostało nie dzięki istnieniu określonej szkoły poetyckiej czy stosowaniu tych samych metod warsztatowych albo podleganiu tym samym konwencjom literackim przez poszczególnych twórców. Chodzi tu o ogólną zbieżność w charakterze tej twórczości, a zwłaszcza w jej relacji do łemkowskiej tradycji i współczesności. Poezja ta, przy całym swym indywidualizmie, rozwija pewien ogólny model świata łemkowskiego i dąży do zaprezentowania go jak najszerszemu gronu czytelniczemu, zarówno Łemkom jak i Polakom. Przyjęta metoda publikowania wierszy w wersji dwujęzycznej znacznie poszerza krąg odbiorców, a równocześnie ma też zapewne wpływ na samą twórczość. Rozsuwa zbyt wąskie ramy idealizowanej retrospekcji czy aktualnego opłakiwania ciężkiej doli wygnańca zakreślone przez poezję poprzednio omawianego nurtu i tworzy obraz Łemkowszczyzny we wszystkich trzech wymiarach czasowych, obraz cechujący się bogatą gamą uczuciową. Łemkowszczyzna przeszłości – to głównie tragizm lat wojny i wysiedlenia, to oskarżycielski ton wierszy, mówienie o niezawinionej krzywdzie i poniżeniu:

panowie
to wyście
nam uczynili
za bardzo
z lewa
a jam
nie kamień
lud mój z roli
panowie
to boli²¹

Łemkowszczyzna terażniejszości – to ból rozdarcia wewnętrznego, rozpacz na widok rujnowanych cerkwi, „szukanie zatartych śladów”, ogromna wola przetrwania, wola bycia Łemkiem:

na zgliszczach cerkwi
siadł Harasyn
drwa zmurszałe
bezzradnie liczy
.....
wczoraj zdmuchnięto
płomień świecy
ostatnią kopułę
zdarto z wieży²²

Была и е
Лемковина
быв пра-пра
ест няньо и я
и буде наш край
все живий
Справ наших
тяг дальший
быти мусит²³

Łemkowszczyzna przyszłości – to nadzieja na realizację pragnień, wiara w możliwość odrodzenia:

Нич зайдеш сонечко
.....
Выплекай квітя
на земли рідній

²¹ P. S t e f a n o w s k i. *To boli*. W: *Łem. Łemkowyna* 1991 s. 18.

²² W. G r a b a n. *Do Świątych*. W: *Na kołpaku gór*. Kraków 1991 s. 37.

²³ P. S t e f a n o w s k i. *Як повстав мій верш*. W: *Ікона. Лемківській край*. Nowy Sącz 1984 s. 13.

рід мій
свобідным выгрій
і аж так зайд²⁴

Ta poetycka autoprezentacja, zademonstrowanie problemów łemkowskich w całej ich rozciągłości i w tonie emocjonalnego nasycenia jest próbą ochrony własnej niezależności kulturowej przez Łemków. Twórcy omawianego nurtu zrozumieli, że celu tego nie osiągną drogą izolacji i rozpamiętywania krzywd. Ich metoda – to wyjście z uniwersalnymi wartościami rodzimej kultury na zewnątrz, ukazanie ich piękna i odmienności. Odnajdując w tej poezji „bolącą duszę łemkowską”²⁵, wszystkie bolączki, dążenia i pragnienia Łemków, czytelnik polski być może dostrzeże problem, o którym wcześniej nie miał pojęcia, może go ujrzy w całkiem innej perspektywie. Czytelnik łemkowski natomiast odnajdzie tu samego siebie, swe wahania, poszukiwania. Może na nowo dostrzeże piękno rodzimej kultury, rodzimego języka. Może tu odkryje te wartości, które pozwalają mu się odnaleźć, kulturowo zidentyfikować.

Łemkowska autoprezentacja poetycka to aktywna forma obrony przed asymilacją, aktywna postawa twórcza. Jest to wychodzenie do świata, a nie cofanie się przed nim. Stąd też i mocny emocjonalny ton tych wierszy. Zawarty w nich ogromny ładunek uczuciowy jest wyrazem zaangażowania twórców. Często odnosi się wrażenie krzyku, bezsilności, rozpacz, miotania się. Osiągnięciu niezwyklej ekspresji wielu wierszy służy umiejętne operowanie środkami stylistycznymi i właściwe ukształtowanie strony brzmieniowej. Zwłaszcza w przypadku poezji Petra Murianki trzeba dostrzec – obok dużych wartości ideowych, kulturowych, językowych – jej prawdziwy artyzm i doskonałość formy.

Poezja omawianego nurtu świetnie nadaje się do recytacji, jest wyrazista, sugestywna, przyciągająca uwagę. Można w niej widzieć pewne analogie do twórczości romantyków. Jest bardzo osobista, mimo że porusza sprawy ogółu. Występujący w niej podmiot liryczny jest bez końca oddany swej idei, czasem kreuje się na wieszcz narodowego:

jeśli
ja zawisnę
nikt mego
nie dokończy
dzieła

²⁴ P. M u r i a n k a. *Видіти і гмерти*. W: *Jak sokół wodę z kamienia*. Warszawa 1989 s. 16.

²⁵ T e n ż e. *Temten gwer*. W: *Suchy badyl*. Nowy Sącz 1983 s. 5.

i ptak
    Łemkom
        nie zaśpiewa
i chór
    nie zaśpiewa²⁶

Najczęściej jest to podmiot autorski, wypowiadający się w formach liryki bezpośredniej. Bardzo popularną formą jest też liryka inwokacyjna – wypowiedź skierowana do konkretnego adresata jako posłanie, wyrzut, prośba, skarga, wyznanie miłości itd. Niezależnie od formy wypowiedzi i zaaranżowanej sytuacji lirycznej chodzi tu głównie o zademonstrowanie uczuć podmiotu lirycznego, o jego autoprezentację, szczególnie na poziomie identyfikacji etnicznej i jego funkcjonowania jako Łemka.

Poezja ta wielokrotnie odwołuje się do tradycyjnych wartości łemkowskiej kultury: religijnych, językowych, historycznych, podnosi je do rangi symboli, nadaje uogólnionego znaczenia, wprowadza w nowe, współczesne konotacje. Jest to twórcza, aktywna praca poetów łemkowskich, zmierzająca do wprowadzenia łemkowskiej kultury na płaszczyznę szerszego odbioru i oddziaływania.

*

Dokonany tutaj ogląd oraz podział współczesnej twórczości poetyckiej Łemków na trzy główne nurty jest znacznym metodologicznym uproszczeniem, pomaga jednak uporządkować i należycie przedstawić tak różnorodny i obszerny materiał poetycki. Przeprowadzone rozgraniczenia mogą wydawać się czasem sztuczne, gdyż całość przedstawionej poezji wykazuje pewną spójność; dotyczy to zwłaszcza takich cech ogólnych, jak inspiracja folklorem, patriotyzm, ideowość z jednej, a tonacje inwokacyjne, kreowanie wyjątkowej roli twórcy-przywódcy duchowego z drugiej strony. Równocześnie w ramach jednego nurtu mówiono o twórczości wysokiej klasy artystycznej, np. autorstwa I. Rusenki, I. Żełema, P. Murianki, bez odgraniczania jej od wielu słabych wierszy autorów drugorzędowych. Pomimo tych uproszczeń dokonana ogólna charakterystyka całości współczesnej poezji łemkowskiej pozwala dostrzec jej znaczną ewolucję: od ludowych wręcz przyśpiewek do dojrzałych postaci wiersza współczesnego w sferze formy, a od biernej postawy tęsknoty i rozpamiętywania krzywd do aktywnej walki o istnienie rodzimej kultury w sferze ideowej.

---

²⁶ P. S t e f a n o w s k i. *To boli*. W: *Łem* s. 18.

ГЛАВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ СОВРЕМЕННОЙ ЛЕМКОВСКОЙ ПОЭЗИИ

Р е з ю м е

Настоящая статья представляет собой сокращенную версию анализа трех главных направлений в поэзии лемков, проведенного в дипломной работе *Литературная жизнь лемков в Польше после второй мировой войны*.

1. Народное направление.

Сюда причислены поэты, творчество которых обнаруживает наиболее тесные связи с фольклором, независимо от возможного дистанцирования поэта от народного источника. Среди них оказались например: Иван Русенко, Семан Мадзелян, Мыкола Буряк, Иван Горошак, Яков Дудра. Их стихотворения отличаются простыми, регулярными, зачастую схематичными лексико-композиционными укладами. Самые многочисленные произведения, стоящие на грани эпики и лирики. В тематическом плане преобладают патриотический и морализаторский мотивы.

2. Направление тоски по утраченному.

Это направление обозначается творчеством трех авторов: Ивана Желема, Ивана Головчака и Мелании Собын. Они сформировали в современной лемковской поэзии некоторую общую модель лиризма, строящуюся на чувстве тоски, печали, любви к утраченной родной земле. Их творчество отличается индивидуальностью, активным поиском новых форм художественной выразительности, бесспорным новаторством для поэзии лемков.

3. Направление автодемонстрации.

Речь идет главным образом о творчестве Петра Мурянко, Павла Стефановского, Владислава Грабана, Стефании Трохановской, Хелены Дуць, выпускаемом в двуязычной, польско-лемковской версии. Следовательно, они стараются сохранить ценности культуры лемков не путем изоляции, а выхода с самыми всеобщими из них на более широкий круг получателей. Показывая мир лемков во всех трех временных измерениях, поэты особо подчеркивают его право на будущее.

Представленные поэтические направления показывают некоторую эволюцию в сфере формы, содержания и отношения к окружающему миру, какая наблюдается в лемковской поэзии послевоенного времени.

Перевод с польского Романа Левицкого